

AKTUALITY

KŘELOV (OKR. OLOMOUC) – POPIS TERÉNNÍ SITUACE PŘI ODKRYVU DVOU VÝRAZNÝCH POHŘEBNÍCH AREÁLŮ

Lukáš Šín¹, Vendula Vránová¹

¹Archeologické centrum Olomouc, U Hradiska 42/6,
77900 Olomouc

V rozmezí měsíců září až dubna 2023 a 2024 prováděli pracovníci Archeologického centra Olomouc záchranný archeologický výzkum v rámci stavby nového úseku dálnice D35 v délce tří kilometrů. Skrývka budoucí trasy této dálnice se nachází na katastrálním území obce Křelova (okr. Olomouc). Polohy s pozitivní evidencí archeologických situací jsme zjistili v tratích Křelov – Přední díly, jihovýchodně od obce Břuchotína, dále Křelov – Sedmiměřičná, jihozápadně od obce Křelova, a jižně od této pozice se nacházela poslední zkoumaná lokalita označená jako Křelov – Na nivkách (Kalábek & Vránová, 2022).

Pro lokalitu Křelov – Přední díly bylo charakteristické zastoupení pouze sídlištní komponenty, výrazná část objektů datačně patřila do období přelomu neolitu a eneolitu, tedy doby starší než šest tisíc let (4700 až 4200 př. n. l.), z hlediska archeologie spadající do lengyelského kulturního okruhu. Odkryli jsme zde řadu sídlištních objektů, ve třech se však nacházely i lidské kosterní pozůstatky. Jednalo se o tzv. sídlištní pohřby, kdy pozůstalí uložili těla zemřelých do objektů, které původně sloužily jinému účelu. Nejčastěji byly za tímto účelem využívány zásobní jámy a stejně tomu bylo i v případě tří křelovských pohřbů. Pohřbení jedinci byli uloženi v primárních pohřebních polohách, které byly typické pro období tzv. zemědělského pravěku (dlouhé období od neolitu, přes eneolit až po dobu bronzovou). Těla zemřelých se nacházela v laterálních a dorzálních dekubitech, tedy na boku či na zádech, se skrčenými dolními končetinami (Kalábková, 2010; obrázek 1).

Sídlištní pohřby se vyznačují absencí pohřební výbavy, což prakticky znemožňuje relativní dataci. Archeologické stanovení doby vzniku pohřbu totiž závisí na přítomnosti především keramických střepů v hlinité výplni objektů spolu se stratigrafickým uspořádáním jednotlivých vrstev výplně. Jeden z křelovských pohřbů však představuje výjimku od obecných pozorování, protože kromě skeletu obsahoval i pohřební výbavu. Ta sestávala z většího množství kamenné štípané industrie, z kamenného broušeného sekeromlatu a fragmentu zřejmě kančího klu se stopami po opracování. Na základě těchto artefaktů můžeme pohřeb zařadit do období přelomu eneolitu a počátku doby bronzové. Tento pohřeb je tedy zhruba o dva tisíce let mladší než převažující lengyelská sídlištní složka lokality Křelov – Přední díly a mohl by indikovat další sídlištní složku na této lokalitě.

Terénní výzkum zbylých křelovských lokalit přinesl poznatky o dvou odlišných pohřebních areálech. První se nachází

v poloze Křelov – Sedmiměřičná. Z pohledu geomorfologie se jedná o plochý vrchol dominantní vyvýšeniny nad pravým břehem řeky Moravy (s nadmořskou výškou kolem 275 metrů), která je součástí jihozápadního úbočí Hornomoravského úvalu. Na zkoumaném prostoru bylo odkryto celkem 31 hrobových jam, které se dají rozdělit do čtyř časových horizontů pohřebních aktivit.

Původně byly nad částí zdejších hrobů navrženy hliněné násypy (mohyly), které na povrchu terénu vizuálně dominovaly krajině po velmi dlouhou dobu. Pohřební areál vypovídá o historické paměti a funkční kontinuitě místa po dobu téměř čtyř tisíc let, kdy zde různé populace pohřbívaly své zemřelé s respektem k hrobům populací předchozích, jejichž zemřelí byli v zemi uloženi stovky let.

Chronologicky nejstarší zjištěný horizont náležel tvůrcům samotných mohyl – nositelům pozdně eneolitické kultury se šňůrovou keramikou. Její označení vychází z motivů šňůrových vzorů na povrchu nádob a je datována do období před zhruba 4900 až 4500 lety. Hrobovou výbavu tvořily, kromě keramických nádob, broušené a štípané kamenné sekerky, které byly typickými zbraněmi této kultury. Zachovalost kosterních pozůstatků byla na kvalitativní i kvantitativní úrovni bohužel velmi nízká, ale na základě empirických znalostí této kultury očekávatelná. Pohřební poloha obecně odpovídala kulturám zemědělského pravěku, těla zemřelých byla uložena v laterálním dekubitu se skrčenými dolními končetinami. Pohřební ritus jakožto populačně sdílený soubor praktik pak v rámci zacházení s těly zemřelých vyjadřoval jejich genderovou identitu: muži byli ukládáni na pravý bok a ženy na levý, s osou těla ve směru sever-jih. V případě, že byl trup na zádech, skrčené dolní končetiny mužů směřovaly vpravo, u žen vlevo (Kolář, 2018).

Některé mohylové násypy byly umístěny uvnitř kruhového žlabu, respektive těleso mohyly bylo žlabem vymezeno. Dvě z mohyl se však nacházely v prostoru vymezeném obdélným hrotitým příkopem (obrázek 2), který je typickým stavebním prvkem laténské kultury z období mladší doby železné. Za nositele této kultury jsou zvykově považováni historičtí Keltové z období před zhruba 2450 až 2000 let, byť se zřejmě jednalo o fenomén více politicko-ekonomický než etnický (poznámka autorů). Nicméně místní laténská populace využila již existující nekropoli na vrcholu křelovského kopce a pohřbívala zde své zemřelé, aniž by jednotlivé jámy laténských hrobů narušily prostor „šňůrových hrobů“, potažmo jejich mohyl. Keltští obyvatelé tak plně respektovali funerální prostor, který byl o více než dva tisíce let starší než časový horizont jejich kultury.

Pohřební ritus laténské populace z Křelova byl žárový, přičemž žárový ritus se v laténském období na Moravě a v Čechách objevuje jen v krátkém období necelých sta let, a to v rozmezí 250 až 180 let př. n. l. (Venclová *et al.*, 2008). Na našem výzkumu jsme zachytili drobné fragmenty spálených kostí, které byly většinou volně rozptýleny ve výplni hrobových jam a dále předměty pohřební výbavy (lité bronzové jehlice a opasková kování), které však žárem kremace neprošly. Předpokládáme, že spálené kosterní pozůstatky byly původně vloženy do keramických uren a nálezová situace je výsledkem postdepozicičních procesů spojených s intenzivní orbou. Tento předpoklad vychází jednak z ojedinělých případů doložených zachovalých uren a dále z časté přítomnosti značného množství keramických střepů v hrobových jamách.

Hroby příslušníků slovanských etnik z období konce 1. tisíciletí n. l. představují nejmladší zjištěnou časovou komponentu

Obrázek 1. Sídlištní pohřeb z objektu 6, lokalita Křelov – Přední díly. Foto: Lukáš Šín.

pohřebního areálu. Poslední pohřbívací však svými hroby zasahovali do plášťů mohyl, a tak částečně narušovali jak prostor starších hrobových jam, tak žlaby kolem mohyl. Jejich pohřební ritus pak představuje soubor praktik, které jsou v souladu s křesťanskými pohřebními zásadami. Ritus byl bez výjimek kostrový, těla byla ukládána na zádech (v dorzálním dekubitu) s nataženými dolními končetinami s osou těla ve směru západ-východ. Hrobová výbava sestávala z keramických nádob a osobních ozdob v podobě železného gombíku nebo typického bronzového šperku – tzv. hrozníčkovité náušnice (nálezy typické pro vesnická velkomoravská pohřebiště).

Jeden z nejvýznamnějších nálezů prvního pohřebního areálu ovšem představuje soliterní germánský pohřeb „štítonoš“ s železným kopím datovaný do 3. století n. l., který je zatím prvním odkrytým na území Střední Moravy. Obdélná hrobová jáma se nacházela jihovýchodně od polohy s mohylami, již za horizontem, ve svahu obráceném k dnešní Olomouci. Tělo bylo orientováno ve směru východ-západ a uloženo v dorzálním dekubitu.

Druhý pohřební areál (lokalita Křelov – Na nivkách) je situován na stejném svahu jako germánský hrob, polohově však níže dolů po svahu, s nadmořskou výškou kolem 265 metrů. Datačně pak spadá do období před zhruba čtyřmi tisíci lety (2100 až 1800 př. n. l.). Toto období je charakteristické především výraznou ekonomickou změnou související s hutněním mědi a pozdější výrobou bronzu, v rámci pohřbívání pak vznikem větších řadových kostrových pohřebišť. Druhý křelovský pohřební areál představuje takovéto pohřebiště a jedná se o jedno z největších odkrytých pohřebišť populace tzv. nitranské kultury na Moravě, navíc s unikátně zachovanými kosterními pozůstatky velké části pohřbů. Zachytili jsme zde celkem 130 hrobů, z nichž malá část patřila ještě ke starší kultuře se šňůrovou keramikou. Tyto dvě kultury jsou si v rámci křelovských lokalit časově nejbližší – kultura se šňůrovou keramikou patří do závěru eneolitu, nitranská kultura na ni pak časově navazuje ve starší době bronzové.

Námi pozorovaný pohřební ritus nositelů nitranské kultury byl kostrový s těly se skrčenými dolními končetinami a orientací ve směru západ-východ. V rámci jiných nitranských pohřebišť je doložena i varianta orientace těl sever-jih (Bátora, 2018). Poloha těl opět vyjadřovala genderovou identitu zemřelých, a to ve stejném vzoru jako u kultury se šňůrovou keramikou. Terénní tafonomická analýza na výzkumu v Křelově pak rozpoznala ve vnitřním uspořádání nitranských pohřbů dvě fáze, které se liší pohřební polohou těl, respektive jejich částí.

Obrázek 2. Obdélný příkop obklopující dvě eneolitické hrobové jámy, stav před exkavací objektů, lokalita Křelov – Sedmiměřičná. Foto: Pavel Grenar.

Obrázek 3. Primární pohřeb uložený v hrobové jámě H102, lokalita Křelov – Na nivkách. Foto: Lukáš Šín.

Obrázek 4. Sekundární pohřeb uložený v hrobové jámě H75, lokalita Křelov – Na nivkách. Foto: Lukáš Šín.

Obě fáze pak mají i odlišnou prostorovou distribuci v rámci pohřebního areálu.

První fázi představují tzv. primární pohřby, u nichž v rámci postdepozicičních procesů nedošlo k intencionální transformaci žádné části skeletu (obrázek 3). Z hlediska tafonomie je pak pohřební poloha s trupem na boku, respektive na zádech, se skrčenými dolními končetinami nezměněným stavem po kompletní dekompozici měkkých tkání. Primární pohřby byly umístěny nejvýše směrem k areálu s mohylami a zároveň i v nejnižší poloze v rámci svahu. V prostoru mezi oběma polohami primárních pohřbů jsme zaznamenali druhou fázi – pohřby označované jako sekundární (obrázek 4). U nich došlo k intencionální změně polohy buď všech etáží skeletu, nebo jen některých z jeho částí (nejčastěji lebky, osového skeletu a kostry horních končetin), a to s velkou pravděpodobností až po dekompozici měkkých tkání (Duday, 2009). Sekundární pohřby se nacházely v centrální části nitranského areálu, hranice mezi výskytem primárních a sekundárních pohřbů byla plynulá. Zatímco primární pohřby byly výhradně jednočetné – hrobové jámy obsahovaly pozůstatky pouze jednoho jedince, u sekundárních pohřbů jsme dokumentovali v několika hrobových jamách pohřeb dvou jedinců (tzv. dvojpohřby).

Předpokládáme, že pozorovaný terminální tafonomický stav u sekundárních pohřbů nebyl důsledkem nepietní manipulace s těly, jako je tomu například u vykrádání hrobů. Náš předpoklad vychází ze dvou zdrojů terénních pozorování. Prvním je terénní dokumentace příčných či podélných profilů hrobových jam, na kterých jsme nezaznamenali druhotné vstupy ve formě vykrádacích šachet. Druhým zdrojem našeho předpokladu je umístění hrobové výbavy nejen u primárních, ale i v rámci sekundárních pohřbů. Konkrétně se jednalo o kamennou štípanou industrii (např. šípky), měděné ozdoby a součásti oděvu (jehlice, kruhové šperky), korálky vyrobené z kostí, skla, mědi, či fosilizovaných schránek měkkýšů, nebo ojedinele keramické nádoby a měděné dýčky. Na kosterních pozůstatcích navíc nebyly pozorovány stopy po mechanickém poškození tvrdé tkáně. To znamená, že by lidé, kteří sekundárně manipulovali s kosterními pozůstatky, museli zeminu vyplňující hrobovou jámu vyjmát způsobem zamezujícím jakoukoli destrukci objektů umístěných v jámě, tedy tak, jako se o to snažíme při plošném archeologickém odkryvu a preparaci.

Na základě našich terénních pozorování jsme stanovili pracovní tafonomickou hypotézu rekonstrukce sekundárních pohřebních aktivit vedoucích ke vzniku námi zdokumentovaných sekundárních pohřbů: po uložení těla zemřelého nedošlo k jeho zasypání zeminou, jáma zůstala otevřená do doby, než došlo k úplné dekompozici měkkých tělních tkání. Souběžně byl výkop jámy zabezpečen proti přístupu zvěře. Poté došlo k pietnímu/rituálnímu narušení primární pohřební polohy těla, a nakonec byla jáma zasypána zeminou.

Bezprostředně po ukončení terénní fáze výzkumu budou následovat podrobné analýzy hrobového inventáře se zaměřením na relativní i absolutní chronologii pohřebiště a dále antropologické analýzy zaměřené na odhady demografických parametrů a detekci projevů stresu na kosterních pozůstatcích. Další výzkum bude též směřovat k ověření pracovní hypotézy týkající se průběhu předpokládaného vícefázového pohřebního ritu, a to například za pomoci geochemických analýz výplní hrobových jam a metod kontextuální tafonomie. První ucelené výsledky očekáváme v první polovině roku 2025.

Literatura

- Bátora, J. (2018). *Slovensko v staršej dobe bronzovej*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Duday, H., Cipriani, A. M., & Pearce, J. (2009). *The Archaeology of the Dead: Lectures in Archaeoethnology*. Oxford: Oxbow Books.

Kalábek, M., & Vránová, V. (2022). *Územní archeologická studie, D35 3508.2 Křelov – Slavonín, 2. Etapa*. Olomouc: Archeologické centrum Olomouc, archiv Archeologického centra Olomouc.

Kolář, J. (2018). *Archaeology of Local Interactions: Social and Spatial Aspects of the Corded Ware Communities in Moravia*. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Studien zur Archäologie Europas 31.

Kalábková, P. (2010). Pohřby na sídlišti lengyelské kultury na střední Moravě. *Živá archeologie – Supplementum 3, Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlišti*, 58-64.

Venclová, N., Drda, P., Michálek, J., Militký, J., Salač, V., Sankot, P., & Vokolek V. (2008). *Archeologie pravěkých Čech 7, Doba laténská*. Praha: Archeologický ústav Akademie věd České republiky.

Šín, L., Vránová, V. (2024). Křelov (okr. Olomouc) – popis terénní situace při odkryvu dvou výrazných pohřebních areálů. *Česká antropologie*, 74 (1-2), 4-7.